TEKST RUBEN JORRITSMA

IS JEZUS EEN KOPIE VAN HEIDENSE GODEN?

DE BIJBEL EN DE ZEITGEIST

Misschien ken je de kritiek op Jezus wel: ‘De Egyptische god Horus, de Perzisch-Romeinse god Mithras, de Indiase god Krishna en de christelijke god Jezus… allemaal één pot nat! Het zijn allemaal mythische goden die geboren werden uit een maagd, wonderen verrichtten, stierven en weer uit de dood opstonden.’ Wat moet je daarmee? Zijn er inderdaad parallellen? Is de Bijbelse verslaggeving over Jezus simpelweg afgekeken van voorchristelijke, heidense mythes?

PARALLELLEN VOLGENS **ZEITGEIST** TUSSEN HORUS EN JEZUS

- Geboren op 25 december.
- Geboren uit een maagd.
- Ster in het oosten bij zijn geboorte.
- Aanbeden door drie koningen.
- Was een leraar op zijn twaalfde.
- Werd gedoopt en begon zijn bediening op zijn dertigste.
- Had 12 discipelen.
- Verrichtte wonderen.
- Werd 'het lam van God' en 'het licht' genoemd.
- Werd gekruisigd.
- Was drie dagen dood.
- Is weer uit de dood opgestaan.

Tempel van Horus in Edfu, Egypte.

In 2007 kwam de controversiële documentaire *Zeitgeist: the Movie* uit. De film werd via internet verspreid en is door tientallen miljoenen mensen bekeken. In de documentaire wordt de stelling verdedigd dat er in de oudheid vele mythen in omloop waren over zonnegoden die stierven en weer levend werden. Volgens de documentaire symboliseerde dit de jaarlijkse cyclus van de seizoenen: vanaf de zomer worden de dagen steeds korter tot aan de zonnewende rond 22 december. Op dat moment 'sterft' de zon, om daarna weer tot leven te komen, waardoor de dagen weer langer worden. Volgens *Zeitgeist* is Jezus de recentste van deze mythische zonnegoden. De Bijbelse verhalen over Jezus zijn simpelweg gekopieerd van vroegere mythes. Jezus' dood en opstanding zijn astrologische symbolen voor de zonnewende en hebben geen enkele historische basis.

VEEL VAN DE BEWEERDE PARALLELLEN ZIJN ZWAAR OVERDREVEN, OF KLOPPEN ZELFS HELEMAAL NIET

COPYCAT

De gedachte dat Jezus een kopie is van heidense mythes (de copycat-hypothese) is allesbehalve nieuw. Aan het einde van de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw werd deze serieus door geleerden onderzocht, maar uiteindelijk werd hij verworpen. De parallellen bleken bij lange na niet sterk genoeg te zijn om het aannemelijk te maken. Ook kwam men erachter dat de christelijke tradities over Jezus begrepen moeten worden vanuit zijn Joodse achtergrond en níet vanuit een heidense achtergrond. De Jezus van de evangeliën is door en door Joods. Hij onderwees zijn discipelen als een Joodse rabbi, Hij discussieerde met Joodse religieuze leiders over Joodse vraagstukken en verwees in zijn onderwijs voortdurend naar de Hebreeuwse Bijbel (het Oude Testament).

HEROPLEVING

Sinds het verschijnen van *Zeitgeist* geniet de copycat-hypothese echter weer veel belangstelling, vooral binnen de online aanwezige atheïstische gemeenschap. Hoe sterk zijn de argumenten voor deze hypothese?

Het belangrijkste en meest overtuigende argument voor de copycat-hypothese bestaat uit de opvallende parallellen tussen het leven van Jezus en dat van de heidense, voorchristelijke(!) goden. In *Zeitgeist* worden er hele lijsten van dit soort parallellen gegeven. Aan de Egyptische hemelgod Horus worden bijvoorbeeld overeenkomsten toegeschreven met het leven van Jezus (zie kader). En daar blijft het niet bij. Soortgelijke eigenschappen worden in *Zeitgeist* ook toegeschreven aan andere goden, zoals de Frygische god Attis, de Griekse god Dionysos, de Indiase god Krishna en de Perzisch-Romeinse god Mithras. De belangrijkste eigenschappen die ze allemaal met elkaar delen is dat ze zijn geboren uit een maagd, stierven en weer uit de dood opstonden.

Maar wat klopt hiervan? Als het inderdaad zo is dat voorchristelijke goden deze eigenschappen hadden, lijkt het wel zeer aannemelijk dat de eerste christenen dit gewoon hebben gekopieerd. Dan is veel van wat christenen over Jezus geloven niet waargebeurd en is het christelijke geloof gebaseerd op een grove misvatting.

Het grote probleem met de copycat-hypothese is dat veel van de beweerde parallellen zwaar overdreven zijn, of zelfs helemaal niet bestaan. Als je de genoemde voorchristelijke mythologieën raadpleegt, dan blijken er vrijwel geen overeenkomsten met de geschiedenissen in het Nieuwe Testament te zijn. Het kleine aantal parallellen dat wel klopt, kan makkelijk worden toegeschreven aan toeval. Dat blijkt wel als je studie doet naar het paradepaardje van de aanhangers van de copycat-hypothese: Horus.

HORUS ONDER DE LOEP

Horus was één van de voornaamste en oudste Egyptische goden, die vaak werd afgebeeld als een mens met een valkenkop. Zoals bij zoveel goden is er niet één duidelijke, consistente uiteenzetting over wat de Egyptenaren over Horus geloofden. Er zijn verschillende vormen van Horus, en verschillende mythes en inscripties over wie hij was en wat hij deed. Volgens een wijdverbreide mythe was hij de zoon van de god Osiris en de godin Isis.

De volgende zeven verschillen tussen Horus en Jezus geven aan waarom het paradepaardje van *Zeitgeist* minder sterk staat dan vaak wordt voorgesteld:

1. OP 25 DECEMBER GEBOREN?

Er is geen enkele voorchristelijke Egyptische bron die dat zegt. Wel is het zo dat de Griekse historicus Plutarchus (±45-±120) meldt dat Horus volgens sommige mensen rond de zonnewende is geboren. Maar of Horus –of welke andere afgod dan ook– nou wel of niet op of rond 25 december zou zijn geboren, is irrelevant voor een evaluatie van de copycat-hypothese. Het is inderdaad zo dat christenen die datum, 25 december, hebben overgenomen van heidense gebruiken, maar dit was een veel latere ontwikkeling die helemaal losstaat van de oorsprong van het christendom. Jezus' geboortedatum staat niet in de evangeliën vermeld en de gekozen datum van het kerstfeest is slechts een latere, buiten-Bijbelse traditie die niets te maken heeft met de historische Jezus.

WEET MEER:
- www.tiny.cc/kerstdatum

3. GEBOREN UIT EEN MAAGD?

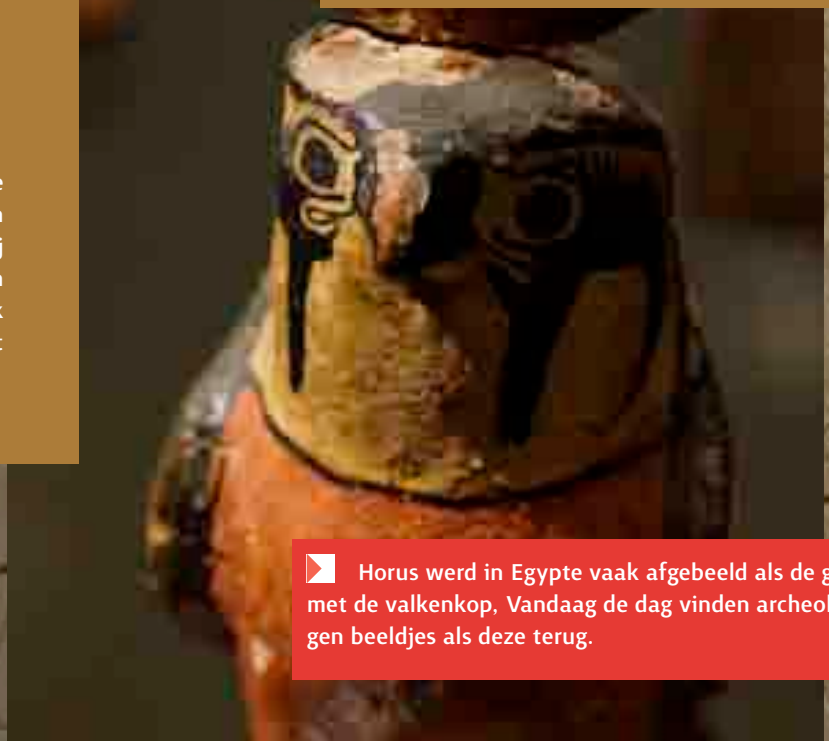
Zeitgeist beweert dat Horus werd geboren uit de maagd Isis. Uit een muurinscriptie in de Tempel van Seti I (dertiende eeuw voor Christus) zou blijken dat Isis 'de Grote Maagd' werd genoemd. Maar de maagdelijke geboorte van Jezus kàn niet gebaseerd zijn op de Egyptische mythe over Isis en Horus. In Horus' geboorteverhaal bevrucht Isis zichzelf namelijk met behulp van het dode lichaam van Osiris; ze was dus géén maagd toen Horus werd geboren. De geboorteverhalen van Horus en Jezus zijn verder ook totaal verschillend.

4. DRIE KONINGEN?

Copycat-aanhangers stellen dat Horus geassocieerd werd met de ster Sirius. Ze suggereren dat het Bijbelse verslag over de wijzen en de ster hierop is gebaseerd. Dat is vergezocht. In tegenstelling tot wat *Zeitgeist* beweert is er nergens in de Egyptische mythologie sprake van 'drie koningen' die Horus aanbidden. Overigens werd Jezus volgens het Mattheüs-evangelie ook niet door drie koningen aanbeden, maar door een onbekend aantal wijzen, die drie soorten cadeaus schonken. Er is geen sprake van dat deze passage in Mattheüs is geïnspireerd door voorchristelijke, heidense mythes.

6. LERAAR SINDS ZIJN TWAALFDE?

Er is geen enkele oude Egyptische bron die zegt dat Horus op zijn twaalfde een leraar was, of dat hij op zijn dertigste werd gedoopt en op die leeftijd zijn werk begon. Ook is er geen duidelijke aanwijzing dat Horus twaalf discipelen had.

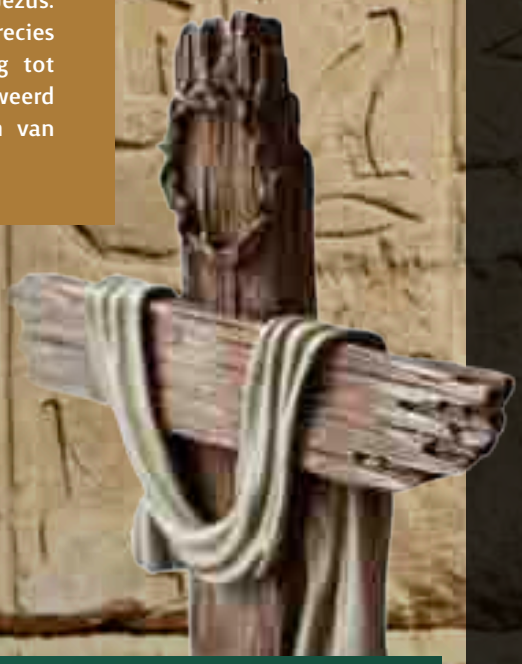
Horus werd in Egypte vaak afgebeeld als de god met de valkenkop, Vandaag de dag vinden archeologen beeldjes als deze terug.

2. DEZELFDE WONDEREN?

Horus verrichtte wel wonderen, maar dat valt te verwachten van een godheid, dus dat is bepaald geen opvallende overeenkomst met Jezus. Geen van de specifieke wonderen die Jezus verrichtte vind je terug bij Horus, dus hier is niets gekopieerd.

5. LAM VAN GOD?

Egyptische goden hadden allerlei verschillende bijnamen en titels, dus is het niet verbazingwekkend dat een klein aantal daarvan enigszins lijkt op namen van Jezus. De namen komen nooit precies overeen. En in tegenstelling tot wat in *Zeitgeist* wordt beweerd werd Horus nooit 'het Lam van God' genoemd.

7. KRUISIGING EN OPSTANDING?

De Griekse historicus Diodoros van Sicilië (±90-±30) schrijft dat de Egyptenaren zeiden dat Horus gedood was door Titanen. Daarna wekte zijn moeder Isis hem weer tot leven met een levenselixer. Dit verhaal heeft helemaal geen narratieve overeenkomsten met hoe de evangeliën de dood en opstanding van Jezus weergeven. Bij Horus is er geen sprake van een kruisiging (dat komt in de Egyptische mythologie überhaupt niet voor). Ook is het niet zo dat Horus drie dagen dood was. De vader van Horus, Osiris, werd ook gedood en werd in zekere zin weer opgewekt. Maar dat was geen lichamelijke opstanding zoals bij Jezus: Osiris werd weer opgewekt om over de onderwereld te heersen.

Het idee van een terugkeer uit de dood is een zeer globaal motief. Op zichzelf toont dat bij lange na niet aan dat twee verhalen die een dergelijk plot bevatten op elkaar gebaseerd zijn. Daarbij komt dat het niet verrassend is dat er onder de duizenden mythen over goden (die allerlei bijzondere dingen meemaken) een aantal verhalen zijn die spreken over één of andere vorm van opstanding.

NIET OVERTUIGEND

Bij nadere bestudering blijken de parallellen dus helemaal niet zo overtuigend te zijn. Dat geldt ook voor de andere goden. De geclaimde parallellen vallen grofweg in te delen in vier categorieën:

- De meeste kloppen simpelweg niet (bijvoorbeeld dat Horus gekruisigd zou zijn).
- Sommige parallellen betreffen slechts een zeer oppervlakkige overeenkomst, en leveren dus geen overtuigend argument voor de copycat-hypothese. Dit geldt bijvoorbeeld voor een klein aantal mythen over goden (waaronder wellicht Horus) die stierven en weer opstonden.
- In veel gevallen hebben christenen inderdaad ideeën geleend van heidense godsdiensten, maar dan gaat het altijd om latere tradities (bijvoorbeeld het kerstfeest vieren op 25 december). Het gaat nooit om Bijbelse gegevens.
- In een aantal gevallen lijkt het erop dat de parallellen juist zijn ontstaan omdat heidenen ideeën overnamen van christenen. Dit zou bijvoorbeeld kunnen gelden voor een eventuele opstanding rond Mithras (zie kader op pagina 40).

TELT DE BIJBEL NIET MEE?

Er is nog een probleem, dat beslist fataal is voor de copycat-hypothese. Men beweert namelijk dat Jezus een mythisch figuur is, die nooit echt bestaan heeft of over wiens echte leven je niets meer kunt weten. En dàt is een totaal onhoudbare stellingname in het licht van het vele historische materiaal over Jezus.

De belangrijkste historische bronnen over Jezus' leven zijn de biografieën (evangeliën) die over Hem zijn geschreven door Mattheüs, Markus, Lukas en Johannes. Zowel bij christenen als bij niet-christenen roept dit vaak de reactie op: 'Ja, maar dat is de Bijbel! Het is niet overtuigend om de Bijbel te gebruiken om christelijke stellingen te onderbouwen. Heb je geen buiten-Bijbelse, liefst niet-christelijke, bronnen over Jezus?' Hoewel begrijpelijk, is deze reactie gebaseerd op een fundamentele misvatting over hoe historisch onderzoek in zijn werk gaat.

Toen de boeken van het Nieuwe Testament werden geschreven, waren ze in eerste instantie helemaal geen onderdeel van 'de Bijbel'. Pas honderden jaren later werden ze gebundeld tot één boekwerk, dat het Nieuwe Testament werd genoemd. Dat boeken worden opgenomen

WAAROM ZOU JE DE EVANGELIËN MATTHEÜS, MARKUS, LUKAS EN JOHANNES MAAR MOETEN AFSCHRIJVEN?

in een religieus verzamelwerk wil natuurlijk niet zeggen dat ze ineens hun waarde als historische bronnen verliezen.
Dan blijft over: het bezwaar dat de nieuwtestamentische documenten zijn geschreven vanuit christelijk perspectief, en dus niet 'objectief' zijn. De evangeliën zijn geschreven door aanhangers van Jezus. Maar als dat reden genoeg is om historische bronnen af te wijzen, zouden geschiedkundigen bijna ál hun historisch bronmateriaal moeten afdanken! Schrijvers zijn immers maar zelden volledig objectief.
Kennis over grote leraren die zelf geen werken hebben nagelaten is bijna altijd afhankelijk van wat hun aanhangers over hen schreven. Neem bijvoorbeeld de beroemde eerste-eeuwse Joodse geleerde Gamaliël. Behalve twee korte vermeldingen in het boek Handelingen der Apostelen, is alles wat over hem bekend is afkomstig van Joodse geschriften, geschreven door Joden die Gamaliël in hoog aanzien hadden staan. Maar niemand trekt om die reden de conclusie dat deze informatie over Gamaliël onbetrouwbaar is, laat staan dat hij nooit zou hebben bestaan.
Dat bronnen over een bepaald persoon zijn geschreven door zijn aanhangers betekent dat je daar rekening mee moet houden bij een historische analyse van het bronmateriaal. Het betekent echter niet dat je bronnen daarom als volledig onbetrouwbaar moet bestempelen.

IN DUIGEN

Als je de vier evangeliën meeneemt in een historische analyse van wie Jezus was (zonder de aanname dat de evangeliën goddelijk geïnspireerd zijn) dan valt de copycat-hypothese volledig in duigen. De evangeliën zijn namelijk biografieën, geen mythologieën. Ze beschrijven concrete personen en gebeurtenissen op specifieke momenten en plaatsen; het gaat over het leven van Jezus, als mens van vlees en bloed. Dit staat in schril contrast met de mythes over heidense afgoden; dat zijn verhalen over magische wezens die niet gelokaliseerd zijn op een specifieke plaats of tijd.
Bovendien zijn de evangeliën in de eerste eeuw geschreven, binnen één generatie na de beschreven gebeurtenissen. Dat is een veel te korte tijd voor het plaatsvinden van al te ernstige legendevorming en mythologisering. Adrian Sherwin-White, een vooraanstaande Britse oudheidkundige, stelde vast dat zelfs twee generaties te kort zijn om de historische kern van een overlevering te laten overwoekeren door legendevorming.

Al met al kun je dus zeggen dat de vier evangeliën sterk bewijsmateriaal vormen voor een historische Jezus (geen mythische kopie van voorchristelijke goden). Ook kun je zeggen dat ze een grote rijkdom aan informatie leveren over wat de historische Jezus heeft gezegd en gedaan. Over Jezus is meer bekend dan over de meeste andere in het oog springende personen uit de oudheid.

WIE KOPIEERT WIE?

Mithra of Mithras was een van oorsprong Perzisch-Indische godheid, die later ook in het Romeinse rijk erg populair werd. Sommige aanhangers van de copycat-hypothese stellen dat er in het Perzische gebied een mythe was die vertelt dat Mithras een zoon is van de maagd Anahita. Onduidelijk is echter op welke antieke bron dat is gebaseerd.

De Romeinse mythe zegt weer dat Mythras niet uit een maagd, maar uit een rots is geboren. Lekker verwarrend...

De Mithras-mythe noemt een paar in het oog springende verschillen met het leven van Jezus, zoals de evangeliën die melden:

- **Volgens de mythe die in het Romeinse gebied bekend was, werd Mithras geboren uit een rots; niet uit een maagd.**
- **In *Zeitgeist* wordt stellig beweerd dat Mithras stierf en na drie dagen weer opstond. Het idee van een stervende en herrijzende Mithras is echter volledig onbekend in de literatuur over Mithras. Als onderbouwing citeren copycat-aanhangers de kerkvader Tertullianus, die schrijft dat Mithras 'een beeld der opstanding opvoert'. Dat is echter geen heldere verwijzing naar een dood en opstanding van Mithras, laat staan na drie dagen. Bovendien schrijft Tertullianus dit rond het jaar 200 na Christus, láng na het ontstaan van het christendom. Dus áls hier al sprake is van kopiëren, dan is het waarschijnlijker dat aanhangers van Mithras dit hebben overgenomen van de christenen, en niet andersom.**

WEET MEER:
- www.tiny.cc/Zeitgeist